

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ОСНОВИ АНТРОПОГЕНЕЗУ”
(для спеціалістів)**

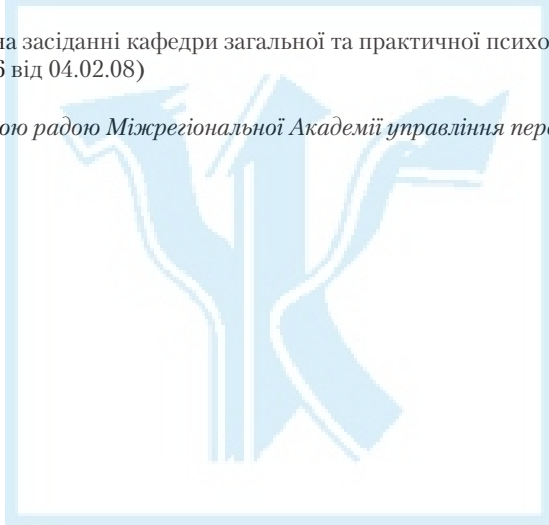
МАУП

Київ 2008

Підготовлено професором кафедри загальної та практичної психології
О. Л. Туриніною, викладачем кафедри соціології *О. О. Нестеренко*

Затверджено на засіданні кафедри загальної та практичної психології
(протокол № 6 від 04.02.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

МАУП

Туриніна О. Л., Нестеренко О. О. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Основи антропогенезу” (для спеціалістів). — К.: МАУП, 2008. — 36 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план дисципліни, методичне забезпечення самостійної роботи, плани семінарських занять, тестові завдання, питання для самоконтролю, список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2008

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Самостійна робота студентів спрямована на забезпечення загальноосвітньої та практичної підготовки згідно з професійними інтересами кожного студента, вона сприяє формуванню незалежних поглядів, самостійному виконанню запропонованого завдання, формує вміння обґрунтувати свою точку зору. Така форма занять поглиблює здобуті студентами знання, надає можливості набуття практичних навичок, а отже і вимагає і відповідного навчально-методичного забезпечення.

Метою курсу “Основи антропогенезу” є ознайомлення студентів зі змінами природи, найближчого предка людини та самої людини протягом періоду еволюції.

Самостійна робота студентів у рамках навчальної дисципліни “Основи антропогенезу” передбачає формування самостійності у здобутті знань, способах оволодіння складними вміннями і навичками бачити зміст та мету роботи, організовувати власну самоосвіту, вміння по-новому підходити до вирішення складних питань, оптимізувати пізнавальну та розумову активність і самостійність, здатність до творчості.

Самостійна робота — це робота з підручником, статтею та навчально-методичними посібниками за заданою проблематикою, опрацювання лекційного матеріалу, аналітичний огляд, слухання, обговорення, конспектування, вирішення завдань та проблемних ситуацій, написання рефератів, контрольних робіт, підготовка до семінарських (практичних) занять, підготовка до іспиту. Крім того, самостійна робота студентів є аудиторна та позааудиторна.

Ступінь оволодіння знаннями встановлюється в процесі поточного та підсумкового контролю. Поточний контроль здійснюється шляхом усних опитувань, перевірки домашнього завдання, під час індивідуальної бесіди за підсумками перевірки контрольних робіт. Протягом семестру студенти повинні підготувати реферат і періодично звітувати про самостійне опрацювання окремих питань курсу.

Підсумковий контроль знань здійснюється під час іспиту, який проводиться в усній або в письмовій формі.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ОСНОВИ АНТРОПОГЕНЕЗУ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми	Кількість годин		
		Лекції	Семі- нарські заняття	Само- стійна робота
	Змістовий модуль I. Теоретико-методологічні основи антропогенезу			
1	Антропогенез як галузь наукового знання	2		2
2	Методи дослідження проблем антропогенезу	4	2	2
3	Історія виникнення та розвитку теорії антропогенезу	4		3
4	Перспективи досліджень розвитку людства	2	2	2
	Змістовий модуль II. Основні напрями дослідження антропогенезу			
5	Місце людини в природі	4	2	3
6	Підходи до вивчення походження людини	4	2	3
7	Еволюційні теорії розвитку людини	4	2	2
8	Екологічні аспекти еволюції людини	2		2
9	Вплив соціогенезу на розвиток людини	4	2	2
	Змістовий модуль III. Еволюційні види людини			
10	Архантропи (найдавніші люди)	2	2	2
11	Палеоантропи (давні люди)	2	2	2
12	Неоантропи (людина сучасного фізичного типу)	2	2	2
	Разом годин 81			

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль I. Теоретико-методологічні основи антропогенезу

Тема 1. Антропогенез як галузь наукового знання

Ключові поняття: антропогенез, антропология, археология, біологічна антропология, біологія, еволюціонізм, еволюція, екологія, етнологія, історія, мінливість, поліморфізм, психологія, симіальна гіпотеза, соціологія, філософія.

Вивчаючи зазначену тему, необхідно визначити сутність поняття “антропогенез”. **Антропогенез** від грецького *антропос* — людина, *генезис* — виникнення.

Антропогенез — це розділ антропології, що висвітлює питання про місце людини серед організмів, час і місце її виникнення, про первісний суспільний розвиток людей, про фактори олюднення безпосередніх предків людини — двоногих мавп.

Антропогенез може розглядатися і як процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини, і як розділ антропології, що вивчає цей процес.

В основі уявлень про антропогенез лежить симіальна (від лат. *simia* — мавпа) гіпотеза походження людини від високорозвинених мавпоподібних предків третинного періоду, уперше докладно розроблена і аргументована Ч. Дарвіном (1871). Згодом було отримано багато нових палеонтологічних і етологічних (пов'язаних з вивченням поведінки приматів) даних, а також дані в галузі порівняльної біохімії, імунології, молекулярній біології і генетики, що підтвердили цю гіпотезу.

Основи антропогенезу як наука тісно пов'язана з рядом наук із спорідненою теоретико-методологічною базою, предметом та методами дослідження: палеоантропологією, палеодерматографією, палеонтологією, порівняльною біологією, психологією, еволюційною морфологією, етнографією, археологією, фізіологією, ембріологією, лінгвістикою.

Теми рефератів

1. Антропогенез як галузь антропології.
2. Методологічні основи антропологічних досліджень.
3. Етапи формування уявлень про походження людини.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Як з грецької мови перекладається термін “антропогенез”?
2. Хто ввів термін “антропогенез” у науковий обіг?
3. Галуззю якої науки є антропогенез?
4. Як називається процес виникнення та розвитку представників біологічного виду *Homo sapiens*?
5. Які проблеми вивчає антропогенез як галузь антропології?
6. Яким чином основи антропогенезу пов’язані з філософією?
7. Що спільно у антропогенезу як науки та археології?
8. Чи пов’язані як науки психологія та антропологія? Чому?
9. Які спільні проблеми досліджують антропологи та соціологи?
10. Розкрийте значення навчального курсу “основи антропогенезу” для формування майбутнього фахівця.

Практичне завдання

Розробити схему “Місце антропогенезу в системі наук”

Література [2; 3; 5; 7–13; 16; 20; 27; 31; 39]

Тема 2. Методи дослідження проблем антропогенезу

Ключові поняття: антропологічна ознака, вибірка, мінливість, достовірність, картування, кореляція, метод, методологія, морфологія, популяція, соматологія, одоронтологія, дерматогліфіка, гематологія, статистика, генотип, фенотип.

Вивчаючи тему, необхідно, перш за все, чітко розрізнити поняття “методологія” та “метод”.

Методологія (від метод і грец. *логос* – вчення) – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці.

Метод (від грец. *методос* – “шлях через”) – засіб, прийом, шлях для виконання певного завдання, досягнення поставленої мети.

Сьогодні під методом розуміють прийом або систему прийомів, що застосовуються в якій-небудь діяльності (науці, виробництві тощо).

Методи досліджень походження людини в цілому збігаються із методами антропології, їх можна поділити на чотири групи:

1. Загальнонаукові (аналіз, синтез, інтерпретація, дедукція, індукція тощо).
2. Організаційні (польовий та лабораторний).
3. Власне антропологічні методи (методи палеоантропологічних, соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень).
4. Методи аналізу отриманих даних (картографічні та статистичні).

Антропологічні дослідження мають декілька рівнів:

- популяційний;
- індивідуальний.

Окрему вагу слід приділити дослідженням мінливості — здатність організмів набувати нових ознак, відмінних від предків. Розрізняють декілька типів мінливості:

1. Спадкову (генотипну) і не спадкову (фенотипну).
2. Індивідуальну (відмінність між окремими особинами) і групову (між групами особин, наприклад, різними популяціями цього виду). Групова мінливість є похідною від індивідуальної.
3. Якісну і кількісну
4. Спрямовану і неспрямовану.

Теми рефератів

1. Методологічні засади досліджень антропогенезу.
2. Методи визначення віку людини за її кістковими рештками.
3. Відмінності у будові тіла чоловіків та жінок, що дозволяють визначити стать людини при антропометрії.
4. Методи визначення довжини тіла та його пропорцій.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Що таке мінливість?
2. Які типи мінливості ви знаєте?
3. Що таке популяція?
4. Сутність поняття “метод”.
5. Що таке методологія?
6. Які методи дослідження походження людини ви знаєте?
7. Що таке “антропологічні ознаки”?
8. Що таке хронологічний графік та для чого його використовують?
9. Сутність поняття “достовірність”.
10. Що таке нормальний розподіл?

Практичне завдання

Складіть порівняльну таблицю методів, що використовують для дослідження антропогенезу.

Аналіз статті

1. *Г. В. Лебединська*. Метод відновлення обличчя за черепом.

Література [2; 3; 5; 7–13; 16; 20; 27; 31; 39]

Тема 3. Історія виникнення та розвитку теорії антропогенезу

Ключові поняття: антропогенез, антропологічні товариства, велика Сибірська експедиція, еволюціонізм, класифікація людства, креаціонізм, моногеністи, натуралісти, неандертальці, пітекантропи, полігеністи, расознавчі студії, примати, расові класифікації людства, трудова концепція антропогенезу.

При вивченні цієї теми слід звернути увагу на те, що перші спроби визначити походження та місце людини в природі зробили античні мислителі. Анаксимандр (610–546 рр. до н. е.) вважав, що все живе походить від першооснови життя – безмежного “апейрону”, про походження людини з води. Досить цікавими є ідеї Демокрита та Емпедокла щодо походження людей.

Місце людини в органічному світі визначив давньогрецький мислитель Аристотель у працях “Історія тварин”, “Про частини тварин”, “Про виникнення тварин”, “Про душу”. За Аристотелем, людина посідає панівне становище на землі завдяки прямоходінню, здатності мислити, членороздільному мовленню, наявності руки.

Римський поет та філософ Лукрецій Кар у своїй поемі “Про природу речей” намітив поділ історії людства на мідний, кам’яний та залізний віки.

У середньовічній Європі вивчення природи й людини було заборонено церквою та світською владою. Але в цей період у італійського філософа Л. Ваніні виникає ідея спорідненості людини з мавпою, яка була обґрунтована в середині XVIII ст. В цей же час шведським натуралістом К. Ліннеєм була розроблена класифікація біологічних видів, він розділив рід Ното на дві групи: людину розумну та людину лісову. Поряд з цим, французькі філософи – матеріалісти Д. Дідро, К.-А. Гельвецій, Ж. О. Ламетрі порівнювали людину з тваринами.

На початку XIX ст. французький натураліст основоположник еволюційного вчення Ж.-Б. Ламарк запропонував теорію антропогенезу. Ж.-Б. Ламарк вважав, що предки людей вдосконалилися завдяки дії природного відбору та “внутрішній силі” – прагнення всіх живих організмів до прогресу.

Карл Лінней, проаналізувавши фізичні, психологічні, культурно- побутові особливості основних расових груп, запропонував свою класифікацію людства.

У 1859 р. видатний англійський учений Ч. Дарвін опублікував книгу “Походження видів шляхом природного відбору”, де обґрунтував теорію еволюції природи. Після появи книги Ч. Дарвіна “Про походження видів” різко посилилася увага до кісткових решток викопних людей. Так в гроті Фельдгофер у долині Неандерталь, поблизу німецького міста Дюссельдорф, були знайдені кісткові рештки неандертальця. Пізніше голландський лікар та анатом Е. Дюбуа на острові Ява знайшов кісткові рештки викопної істоти, яку назвав пітекантропом.

Протягом 50–60 років XIX ст. виникають антропологічні товариства — перші наукові осередки, метою яких було всебічне вивчення людини.

В 70-х роках XIX ст. виникає трудова теорія антропогенезу, розроблена Ф. Енгельсом.

Особливої уваги заслуговує життя та наукова діяльність Федора Вовка, оскільки саме з його ім'ям пов'язані дослідження антропогенезу українського народу. Також слід розглянути основні напрями діяльності антропологічних осередків Києва, Харкова, Львова та інших міст України у 20–30 роках XX ст.

Теми рефератів

1. Внесок давньогрецьких філософів у визначення природи людини.
2. Теорія антропогенезу Ж.-Б. Ламарка.
3. Внесок у дослідження походження людини Карла Ліннея.
4. Еволюційна теорія Ч. Дарвіна.
5. Значення досліджень Ф. Вовка для розвитку антропологічних знань України.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Кому належать перші спроби визначити походження та місце людини в природі?
2. Яке місце в світі посідає людина за Аристотелем? Чому?
3. Як розвивалися антропогенетичні дослідження в епоху середньовіччя?
4. Що таке природний відбір?
5. Який внесок у дослідження антропогенезу зробив Ж.-Б. Ламарк?
6. Хто обґрунтував теорію походження людини від вищих мавп?
7. Чому теорію Ч. Дарвіна називають симіальною?
8. Основний чинник антропогенезу за Ф. Енгельсом.

9. Коли виникли перші антропологічні товариства?
10. Які напрями досліджень Ф. Вовка ви знаєте?

Аналіз статті

1. *Я. Я. Рогинський*. Загальний обрис історії антропології.

Література [1; 3; 4; 7–13; 18; 24]

Тема 4. Перспективи досліджень розвитку людства

Ключові поняття: антропогенез, еволюція, майбутня еволюція людства, моноцентризм, неандерталець, поліцентризм, прабатьківщина людства, примати, моноцентризм, поліцентризм, соціогенез.

Вивчаючи тему, слід розглянути основні напрямки сучасних досліджень проблем антропогенезу.

1. Розв'язання суперечності щодо прабатьківщини людства. На сьогоднішній день існує декілька теорій місцезнаходження прабатьківщини людства (африканська, південноазійська та ін.).

2. Вирішення проблеми межі між людиною та твариною, яка розглядається в трьох аспектах: філософському, морфологічному та систематичному.

3. Ще з 1913 р. і до нашого часу ведеться дискусія щодо справжньої форми первісної людини (деревна чи наземна). Так Ч. Дарвін вважав, що мавпи пращури людини жили на деревах, на відміну від нього французький вчений М. Буль, висунув гіпотезу про те, що пращурами людини були чотириногі тварини.

4. Суперечності існують і в питанні походження людини сучасного типу. Багато зарубіжних дослідників не приймають твердження про неандертальську стадію в процесі розвитку людини. Вважаючи, що людина розумна еволюціонувала незалежно від неандертальців, які являють собою бічну гілку еволюції, що вимерла в епоху останнього льодовикового періоду. Інша група вчених на чолі з американським антропологом А. Грдлічкою, доводять наявність неандертальської фази в еволюційному розвитку людини.

5. Протиріччя навколо ранніх етапів соціогенезу (які доволі важко піддаються реконструкції).

6. Місце виникнення людини сучасного типу. Існують дві теорії:

- моноцентризм — гіпотеза походження людини сучасного типу та її рас в одному географічному центрі;
- поліцентризм — гіпотеза походження людини сучасного типу та її рас в декількох незалежних географічних центрах.

7. Не існує єдиної думки щодо екологічного оточення пращурів сучасної людини.
8. Питання майбутньої еволюції людини.

Теми рефератів

1. Основні напрями досліджень антропогенезу.
2. Теорія африканського походження людства та основні аргументи на її користь.
3. Аналіз теорії південноазійського походження людства.
4. Неандерталець — тупикова гілка еволюції чи пращур сучасної людини?
5. Майбутнє людства в працях П. Тейяра де Шардена та В. І. Вернадського.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Які проблеми та суперечності сучасної науки про походження людини ви знаєте?
2. Які існують теорії походження людства?
3. Чи можна назвати виникнення знарядь праці межею між людиною та твариною?
4. Чи можна вважати об'єм та будову мозку основною межею між людиною та твариною?
5. Наведіть основні морфологічні відмінності людини від тварини.
6. Які аргументи на користь теорії про деревну форму прадавньої людини ви знаєте?
7. Наведіть основні докази наземної форми прадавньої людини?
8. Чому ранні етапи соціогенезу важко піддаються реконструкції?
9. Що таке моноцентризм?
10. Сутність теорії поліцентризму.

Аналіз статті

1. *Н. Н. Моисеев*. Сучасний антропогенез. Цивілізаційні розломи. Еколого-політичний аналіз.

Література [1–3; 10; 18; 35]

Змістовий модуль II. Основні напрями дослідження антропогенезу

Тема 5. Місце людини в природі

Ключові поняття: вид, гомініди, гомінідна тріада, дріопітеки, кеніапітеки, людина розумна, людина прямоходяча, людина вміла, проконсули, рамапітеки.

Homo Sapiens, людина розумна — з біологічної точки зору рід, що належить до підтипу хребетних, класу ссавців, ряду приматів, родини гомінід (див. табл. 1); найближчі споріднені з людиною людиноподібні мавпи, особливо африканські шимпанзе і горила; біологічні відмінності між людиною і рештою приматів стосуються переважно будови рухового апарату і величини мозку; серед людиноподібних істот людина вирізняється найвищим ступенем розвитку психіки і суспільного життя; людина єдина володіє культурою і здатна до її створення.

Таблиця 1

Класифікація виду людина розумна

Царство:	Тварини (Animalia)
Підцарство:	Справжні багатоклітинні (Eumetazoa)
Тип:	Хордові (Chordata)
Підтип:	Хребетні (Vertebrata)
Інфратип:	Щелепні (Gnathostomata)
Надклас:	Чотириногі (Tetrapoda)
Клас:	Ссавці (Mammalia)
Підклас:	Плацентарні (Eutheria)
Ряд:	Примати (Primates)
Інфраряд:	Людиноподібні (Pongidae)
Рід:	Люди (Homo)
Вид:	Людина розумна (Homo sapiens)

Людина — суспільна істота, особливістю якої є свідомість, що сформувалася на основі суспільно-трудової діяльності.

Рід приматів, до якого належить людина та її безпосередні пращури, починаючи з “ранніх Номо”, що називаються гомінідами. До них належать двоногі примати з великим головним мозком.

Найважливіші ознаки, які вважаються справді гомінідними та відрізняють гомінід від інших мавп називають гомінідною тріадою. До якої належать:

- прямоходіння;
- кисть, пристосована до виготовлення знарядь праці;
- великий мозок.

Людина має багато спільного з тваринами: риси будови, розвиток, фізіологію, біохімію, спадковість, анатомію, генетику, особливості росту й розвитку. Але є й відмінні риси: прямоходіння, нехвально великий палець ноги, хвально кисть із незалежним великим пальцем руки, порівняно невелика щелепа з маленькими зубами та не виступаючими кликами, великий розвинений головний мозок.

Найдавніші еволюційні витоки людини: дріопітек, проконсул, рамопітек, кеніапітек. Австралопітеки — прямоходячі мавпи, “озброєні палицею” безпосередні попередники людей, іноді їх називають мавполюди. *Homo Habilis* — людина вміла.

Теми рефератів

1. Місце людини в системі живої природи.
2. Еволюційні витоки людини.
3. Австралопітеки як безпосередні попередники людей.
4. “Людина вміла” та її місце в еволюційній теорії.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Яке місце займає людина в природі?
2. Назвіть визначальні риси людини.
3. Хто такі гомініди?
4. Які ознаки входять до гомінідної тріади?
5. Назвіть схожі риси людей та мавп.
6. Які основні ознаки *Homo habilis* ви знаєте?
7. Де та коли були поширені дріопітеки?
8. Який вчений вперше віднайшов кісткові рештки рамопітеків?
9. Що спонукало прадавню людину до прямоходіння?
10. Чи були прямоходячими краніопітеки?

Практичне завдання

1. Розробити порівняльну характеристику хордових, ссавців, приматів та людини.

Аналіз статті

1. В. Ю. Решетов. Третинна історія вищих приматів.

Література: [3; 4; 7–13; 24; 25; 28; 30; 39]

Тема 6. Підходи до вивчення походження людини

Ключові поняття: ген, генетика, глобальний еволюціонізм, дицентризм, креаціонізм, моноцентризм, мутація, поліцентризм, природний відбір, свідомість, синтетична теорія еволюції, спадковість, теорія еволюції.

Вивчаючи тему, слід зазначити, що існують різні підходи до пізнання нашого минулого. Переважно їх поділяють на три групи: креаціонізм (релігійний підхід), глобальний еволюціонізм (філософський підхід) та теорію еволюції (науковий підхід). Про це дивись у табл. 2.

Серед філософських підходів треба глибше ознайомитися із вченням матеріалістів (визнають об'єктивне існування оточуючого світу, що виник у результаті саморозвитку матерії), об'єктивних ідеалістів (визнають об'єктивне існування оточуючого світу, що виник як результат діяльності вищого розуму) та суб'єктивних ідеалістів (вважають, що оточуючий світ не існує реально, а є плодом уяви окремого індивіда) про походження людини.

Таблиця 2

Підходи до вивчення виникнення людини

Креаціонізм	Глобальний еволюціонізм	Теорія еволюції
Гіпотеза створення людини вищою істотою. У різних народів існує безліч подібних легенд, але найчастіше згадують близькосхідний варіант, який став основою іудейської, християнської та мусульманської релігій. Ця гіпотеза заснована не лише на міфах.	Думка про єдиний процес еволюції людини із Всесвітом, зародилася в античності. В більш пізніх та розроблених варіантах цієї теорії виникнення та еволюція людини описуються, виходячи з наукових позицій. Людству приписується глобальна роль в еволюції Всесвіту.	Ідея про походження людини від мавп спонтанно виникла ще у народів примітивної культури, але науковою стала лише в Новий час. Сьогодні в науці загальноновизнаною є лише синтетична теорія еволюції. Вона заснована на теорії природного відбору Ч. Дарвіна та даних сучасної генетики. Згідно з цією теорією людина походить від приматів шляхом довгої в часі біологічної еволюції. Притому, що еволюціонували як біологічні, так і соціальні ознаки.

Щодо місця виникнення людини сучасного типу існують дві протилежні теорії:

- *моноцентризм* — гіпотеза походження людини сучасного типу та її рас в одному географічному центрі;

- *поліцентризм* — гіпотеза походження людини сучасного типу та її рас у кількох незалежних географічних центрах.

Одним із підвидів поліцентризму є *дицентризм* — гіпотеза про походження людини сучасного типу в двох основних центрах сапієнтації — східному та західному.

Виділяють такі етапи взаємодії людини та природного середовища:

1. Давній період включає палеоліт, мезоліт і неоліт — пристосування людини до природи та дуже незначний вплив на неї, повна залежність від природи.

2. Рабовласницький лад і феодалізм — відбувається активне застосування природних багатств (розвивається землеробство, скотарство, виникають ремесла, розвивається будівництво сіл, міст, фортець).

3. XVIIIст. — перша половина XXст. — науково-технічна революція, людина намагається підкорити собі природу.

4. Останні 40–50 років — розвиток глобальної екологічної кризи.

Рушійні сили антропогенезу: природний відбір, спадковість, праця, суспільний спосіб життя, розвиток свідомості та мови, природні кліматичні умови навколишнього середовища, мутація.

Теми рефератів

1. Аналіз концепцій виникнення людини.
2. Прадавня батьківщина людства.
3. Сутність та основні чинники сапієнтації.
4. Рушійні сили антропогенезу.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Коли з'явилися перші ідеї про виникнення людей?
2. Що таке креаціонізм?
3. Сутність глобального еволюціонізму.
4. Основні ідеї теорії еволюції.
5. На чому заснована синтетична теорія еволюції?
6. Яка основна розбіжність в теоріях моноцентризму та поліцентризму?
7. Що таке гіпотеза дицентризму?
8. Які рушійні сили антропогенезу ви знаєте?
9. Що таке сапієнтація?
10. Назвіть етапи розвитку взаємодії людини й природи.

Література [3–14; 18; 24]

Тема 7. Еволюційні теорії розвитку людини

Ключові поняття: австралопітек, дріопітек, еволюційні теорії, кроманьйонець, людина прямоходяча, людина уміла, неандерталець, неантроп, рамапітек, шкала еволюції.

Вивчаючи тему необхідно, перш за все, розглянути шкалу еволюції людини: дріопітек – (рамапітек) – австралопітек – людина уміла – людина прямоходяча – неандерталець (палеоантроп) – неантроп. Австралопітек із Афара (4 млн р. тому), австралопітек африканський (3 млн р.), австралопітек могутній (2,5–1,5 млн р.), австралопітек Бойса (2,5–1 млн р.). Спосіб життя австралопітеків. Поява, загальна характеристика людини умілої. Перші винаходи матеріальної культури. Філогенія гомінід. Спосіб життя і знаряддя праці, можливий розвиток мови у *Homo erectus*.

Вивчити характерні особливості неандертальця: зовнішній вигляд, середовище існування, суспільний устрій, зачатки духовного життя. Проаналізувати особливості співіснування неандертальців і кроманьйонців.

Засвоїти специфічні характеристики кроманьйонця: поява, розселення, зовнішній вигляд, суспільний устрій і спосіб життя, зародження мистецтва.

Розглянути основні гіпотези еволюції людини у період становлення *Homo sapiens*.

Теми рефератів

1. Ч. Дарвін та його послідовники про походження людини.
2. Еволюційна теорія Карла Ліннея.
3. Теорія еволюції Ж.-Б. Ламарка.
4. Неандерталець як вінець творіння.
5. Кроманьйонці та їх взаємодія з неандертальцями.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Коли виник “культ печерного ведмеда”?
2. Назвіть основні стадії еволюції людини.
3. Особливості міфологічного мислення.
4. Яке значення відіграв міф у становленні сучасної людини?
5. Війна у первісних людей.
6. Головна ідея еволюційної теорії Ж.-Б. Ламарка.
7. Сутність теорії Карла Ліннея.
8. Який зовнішній вигляд був у неандертальця?

9. Який суспільний устрій був у кроманьйонців?
10. Який спосіб життя вели австралопітеки?

Література [1; 3; 4; 7–13; 18; 24]

Тема 8. Екологічні аспекти еволюції людини

Ключові поняття: адаптація, антропогеоценоз, дрейф континентів, еволюція, екологічні фактори гомінізації, методи датування, метод пошарового вивчення викопних решток, палеомагнітні дослідження.

Вивчаючи тему, слід розглянути методи дослідження змін, що відбувалися в історичному минулому земної кулі, геологічні зміни, зміни клімату, тваринного та рослинного світів: методи пошарового вивчення викопних решток, методи вуглецевого та інших видів датування, палеомагнітні дослідження.

1912 р. А. Вегенер — гіпотеза про “дрейф континентів”. Р. Фоулі — екологічні фактори гомінізації. Характеристика взаємодії природи і суспільства на різних етапах. Типи культурно-господарської діяльності та її темпи розвитку. Антропогеоценоз споживацький (збирачі, мисливці, риболови) і перетворюючий (землероби).

Фактори, що обмежують природний відбір. Поняття одиниць відбору. Поняття адаптації. Механізми адаптації. Види адаптації. Умови успішної адаптації. Діапазон адаптаційних процесів. Адаптація як умова виживання виду.

Типи еволюційних змін. Адаптивна радіація. Конвергенція і паралелізм. Напрями еволюційного розвитку.

Теми рефератів

1. Взаємодія людини та природного середовища.
2. Методи дослідження природних, кліматичних змін на земній кулі в різні часи.
3. Адаптація до природного середовища як основний фактор гомінізації.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Які методи дослідження змін природних умов на Землі ви знаєте?
2. Для чого використовують метод вивчення пилку рослин?
3. Що таке метод вуглецевого датування?
4. Що являє собою гіпотеза про “дрейф континентів”?
5. Які фактори гомінізації довів Р. Фоулі?
6. Що таке адаптація?

7. Як відбувалася адаптація людини до природних умов на різних етапах її еволюції?
8. Чи правильне судження, що лише природні умови вплинули на появу людини сучасного фізичного типу? Обґрунтуйте свою позицію.
9. Що таке антропогеоценоз?
10. Які види антропогеоценозу ви знаєте?

Література [3–13; 25; 30]

Тема 9. Вплив соціогенезу на розвиток людини

Ключові поняття: анімізм, антропосоціогенез, гарем, громада, згуртованість, ієрархія, знаряддя праці, магія, міф, морфогенез, наскельний малюнок, образ, плем'я, рід, ритуал, соціогенез, спільність, соціальні норми, тандем, тотемізм, шаманізм.

Вивчаючи тему, необхідно визначити сутність поняття “антропо-соціогенез”. Проаналізувати морфо- та соціогенез. Розглянути рівні соціальної еволюції, долюдську спільність як передумову розвитку соціальної групи (анонімна згуртованість, примітивна вибірковість). Первинні види згуртованості. Тандем і гарем. Територія і статевий диморфізм. Ієрархія і вожак. Стадо пітекантропів. Стадо австралопітеків. Гаремні і материнсько-дитячі групи.

Виникнення людської спільноти: хронологічні рамки, соціальні критерії. Виникнення соціальних норм. Первинні колективні форми спільної діяльності. Еволюція знарядь праці. Виникнення та характерні особливості шлюбних стосунків. Умови розвитку психічних функцій. Поняття племені. Поняття роду. Організація влади. Духовна культура. Еволюція образу в первісній культурі: від зооморфного до антропоморфного. Поява ритуалу. Первинні форми релігії: тотемізм, магія, анімізм. Поява міфів.

Теми рефератів

1. Поява та розвиток первісного суспільства.
2. Міфотворчість як перша наука людства.
3. Первинні форми релігії.
4. Еволюція сімейно-шлюбних відносин.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Що таке соціогенез?
2. Для чого об'єднуються тварини?

3. Які характерні особливості спільності тварин ви знаєте?
 4. Що вирізняє спільності людей від спільностей тварин?
 5. Які етапи проходило людське суспільство в процесі соціогенезу?
 6. Чим визначається соціальна сутність людини?
 7. Що являє собою феномен “дітей Мауглі”?
 8. Як розвивалися шлюбно-сімейні стосунки в процесі соціогенезу?
 9. Як змінювався спосіб життя людей за різних епох розвитку людського суспільства?
 10. Що собою являє плем'я? Чим плем'я відрізняється від роду?
- Література* [2; 3; 5; 7–13; 16; 20; 27; 31; 39]

Змістовий модуль III. Еволюційні види людини

Тема 10. Архантропи (найдавніші люди)

Ключові поняття: атлантропи, архантропи, ашельська археологічна культура, місце поселення та суспільний устрій архантропів, олдуванський пітекантроп, осередки гомінізації, поява перших людей на земній кулі, синантропи.

Вивчаючи тему, слід розглянути вплив природних умов на процес антропогенезу, появи перших людей на земній кулі. Загальну характеристику архантропів як представників біологічного виду *Homo erectus* (людини прямоходячої). Особливості олдувайських пітекантропів та атлантропів Африки, пітекантропів о. Ява, синантропів Китаю, архантропів Європи.

Трудову діяльність архантропів, появу перших знарядь праці. Місця поселення та особливості суспільного устрою архантропів. Найдавніші житлові конструкції. Використання вогню.

Теми рефератів

1. Архантропи – найдавніші люди на земній кулі.
2. Поселення архантропів на території сучасної Європи.
3. Ашельська археологічна культура.
4. Ранній етап становлення людського суспільства.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Які природні умови передували появі на Землі перших людей?
2. Коли на земній кулі з'явилися перші люди?
3. В яких місцях земної кулі були виявлені рештки архантропів?
4. Коли люди вперше почали використовувати вогонь?
5. Найпоширеніша гіпотеза про визначення прабатьківщини людства?

6. Що являє собою синантроп або китайська людина.
7. Які характерні риси фізичної будови притаманні найдавнішим “європейцям”.
8. Якою була будова тіла архантропів?
9. Що являє собою ашельська археологічна культура?
10. Охарактеризуйте ранній етап становлення людського суспільства.

Література [1; 3; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37; 39]

Тема 11. Палеоантропи (давні люди)

Ключові поняття: місця знаходження стоянок давніх людей, мустьєрська археологічна культура, поява на землі палеоантропів або неандертальців, ранні та пізні (класичні) неандертальці.

Поселення палеоантропів відомі на території Передньої та Центральної Азії, Іраку, Туреччини, Ірану, Китаю, Сибіру. Серед європейських палеоантропів розрізняють дві групи: ранні (пресіпієнси або пренеандертальці) та пізні, або “класичні”.

З палеоантропами пов’язані завершальні етапи ашельської культури, а також мустьєрська культура, мустьєрська “кам’яна індустрія”. Знаряддя праці мустьєрської доби. Особливості полювання палеоантропів. Поява перших житлових конструкцій, прагромад, перших поховань, перших форм згуртованості. Зародження первісного мистецтва, первісних релігійних уявлень.

Теми рефератів

1. Палеоантропи — давні люди.
2. Виникнення первісного мистецтва.
3. Мустьєрська археологічна культура.
4. Давні люди на теренах України.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Де знаходилися поселення палеоантропів?
2. Які групи європейських палеоантропів ви знаєте?
3. Особливості ранніх палеоантропів.
4. Характеристика класичних палеоантропів.
5. Що являє собою мустьєрська культура?
6. Особливості виготовлення знарядь праці в мустьєрський період.
7. Специфіка полювання палеоантропів.

8. Характеристика перших штучних жител.
9. Поява перших прагромад.
10. Місце палеоантропів у процесі антропогенезу.

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37]

Тема 12. Неоантропи (людина сучасного фізичного типу)

Ключові поняття: верхньопаліолітична доба, кроманьйонці, місце виникнення неоантропа, моноцентризм, неоантроп, поліцентризм, центри сапієнтації.

Вважалося, що неоантропи виникли 40–35 тис. років тому, їх появу пов'язують зі змінами у розвитку матеріальної та духовної культури, остаточно утвердився родинний лад, виникло мистецтво і значно ускладнилися родинні уявлення. Американський дослідник Вілсон висунув гіпотезу, згідно з якою найдавніші *Homo sapiens* з'явилися приблизно 200 тис. років тому в Африці.

Вивчаючи тему, необхідно розглянути особливості моноцентризму та поліцентризму. Моноцентризм — антропологічна теорія, згідно з якою процес формування неоантропів відбувався в одній досить широкій зоні, яка охоплювала Північно-Східну Африку, Передню Азію, Південну та Південно-Східну Європу.

Поліцентризм — антропологічна теорія, згідно з якою процес формування неоантропів відбувався в декількох місцях.

При вивченні теми необхідно детально розглянути характеристики верхньопаліолітичної людності, кроманьйонців, людей гримальдійського та брюнського типу. А. Том виділив три основні осередки сапієнтації: західний — європеоїдно-негроїдний — та східні — монголоїдний та ведоавстралоїдний.

Теми рефератів

1. Антропологічний аналіз теорій виникнення неоантропів.
2. Антропологічні характеристики європейських неоантропів.
3. Зародження первісних релігійних уявлень.
4. Особливості первісного мистецтва.

Запитання і завдання для самоконтролю знань

1. Які теорії місця й часу виникнення неоантропа ви знаєте?
2. Що собою являє теорія моноцентризму?
3. Що собою являє теорія поліцентризму?
4. Коли, ким та як заселялася територія Америки та Австралії?

5. Які риси фізичного типу були притаманні кроманьйонцям Західної Європи?
6. Що означає термін “сапієнтація”?
7. Які осередки сапієнтації виділив А. Том?
8. Який спосіб життя вели люди доби верхнього палеоліту?
9. Зародження первісної форми релігії.
10. Організація влади та управління людей доби верхнього палеоліту.

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 29; 37]

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль I. Теоретико-методологічні основи антропогенезу

Тема 1. Антропогенез як галузь наукового знання

1. Сутність “антропогенезу”. Предмет і завдання антропогенезу як науки.
2. Структура антропогенезу як навчальної дисципліни.
3. Методи дослідження проблем антропогенезу.
4. Зв'язок антропогенезу з іншими науками.

Література [2; 3; 5; 7–13; 16; 20; 27; 31; 39]

Тема 2. Історія виникнення та розвитку теорії антропогенезу

1. Ідеї епохи античності про походження людини.
2. Розвиток антропологічних ідей у середньовіччі.
3. Формування антропогенезу як окремої науки.
4. Перспективні напрями досліджень розвитку людства.

Література [1–3; 7–13; 19; 21]

Змістовий модуль II. Основні напрями дослідження антропогенезу

Тема 3. Місце людини в природі

1. Еволюція приматів.
2. Гомініди. Гомінідна тріада.
3. Характеристика людини сучасного типу.
4. Порівняльна характеристика людини та приматів.

Література [3; 4; 7–13; 24; 25; 28; 30; 39]

Тема 4. Підходи до вивчення походження людини

1. Релігійний підхід до вивчення походження людини.
2. Глобальний еволюціонізм.
3. Теорія еволюції про походження людини.
4. Моно- та поліцентризм.
5. Час та місце появи людини.

Література [1; 3; 4; 7–13; 18; 24]

Тема 5. Еволюційні теорії розвитку людини

1. Сутність та основні етапи еволюції людини.
2. Еволюційна теорія К. Ліннея.
3. Характеристика еволюційних уявлень Ж.-Б. Ламарка.
4. Еволюційна теорія Ч. Дарвіна

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37; 39]

Тема 6. Вплив соціогенезу на розвиток людини

1. Основи передумови згуртованості первісних людей. Виникнення ієрархії.
2. Характеристика первісного суспільства.
3. Еволюція шлюбно-сімейних стосунків.
4. Розвиток духовної культури в процесі еволюції людини.

Література [2; 3; 5; 7–13; 16; 20; 27; 31; 39]

Змістовий модуль III. Еволюційні види людини

Тема 7. Архантропи (найдавніші люди)

1. Місце розселення та морфологічні ознаки *Homo erectus*.
2. Суспільний устрій найдавніших людей.
3. Ашельська археологічна культура.
4. Роль загінного полювання на великих тварин у життєдіяльності архантропів.

Література [1; 3; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37; 39]

Тема 8. Палеоантропи (давні люди)

1. Місце розселення та морфологічні ознаки палеоантропів.
2. Суспільний устрій давніх людей.
3. Мустьєрська археологічна культура.
4. Давні люди на теренах України.

Література [1; 3; 4; 8–14; 17; 24; 25; 28; 37]

Тема 9. Неоантропи (людина сучасного фізичного типу)

1. Загальна характеристика неоантропів.
2. Визначальні риси фізичного типу кроманьйонців.
3. Суспільний устрій людей доби верхнього палеоліту.
4. Мистецтво доби верхнього палеоліту.

Література [1; 3; 4 ;8–14; 17; 24; 25; 28; 29; 37]

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запропоновані тестові завдання можуть використовуватися для підсумкового контролю знань студентів з дисципліни “Основи антропогенезу”. Тестування складається з 46-тестових завдання з основних розділів курсу, кожне з яких містить кілька варіантів відповідей. Студентам пропонується вибрати правильні варіанти відповідей.

1. У перекладі з грецької мови термін “антропогенез” означає:

- а) виникнення людини;
- б) наука про філософське значення слова “Людина”;
- в) наука про людину;
- г) багатоманітність людини в часі та просторі.

2. Детальні відомості про культуру і побут скіфів Північного Причорномор’я містить така праця античного автора:

- а) “Про природу речей” Лукреція Кара;
- б) 4-та книга “Історій” Геродота;
- в) “Про повітря, води й місцини” Гіппократа.

3. Антропологічне товариство вперше було засновано в:

- а) Парижі;
- б) Лондоні;
- в) Берліні.

4. Засновником української антропології вважається:

- а) Павло Чубинський;
- б) Федір Вовк;
- в) Василь Дяченко.

5. Визначити, яким терміном у біології називають учення про варіації будови об’єкта, його форми та структури:

- а) мінливість;
- б) морфологія;

- в) ауксологія;
- г) гносеологія.

6. Метод антропології, який вивчає міжгрупову мінливість папілярних узорів на пальцях і долоні людей, називається:

- а) краніологія;
- б) одонтологія;
- в) дерматогліфіка.

7. Напрямок антропології, який вивчає будову черепа людини, називається:

- а) краніологія;
- б) одонтологія;
- в) дерматогліфіка.

8. Визначити, за якою системою поглядів історія життя на земній кулі розглядається як загальний, поступовий та закономірний розвиток, що відбувається за принципом “від простого до складного”:

- а) релігійна доктрина;
- б) еволюціонізм;
- в) креаціонізм;
- г) мутаціонізм.

9. Антропогенез — це розділ антропології який вивчає:

- а) сучасних та викопних приматів;
- б) процес виникнення людини;
- в) мінливість фізичних ознак;
- г) різноманіття людства.

10. Вперше засвоїла прямоходіння:

- а) дріопітек;
- б) рамапітек;
- в) австралопітек.

11. Зазначте, який середній об'єм мозку був властивий австралопітекам:

- а) близько 400 см³;
- б) близько 500 см³;
- г) близько 700 см³.

12. Термін “популяція” з точки зору антропології означає:

- а) сукупність особин одного виду, які займають певну територію;
- б) ізольована сукупність особин одного виду, що характеризуються спільністю походження, місцем існування та спільним генофондом;
- в) всі люди, які проживають в певній місцевості, що відрізняються від інших місцевих мешканців за декількома антропологічними ознаками;
- г) в антропології цей термін не застосовується.

13. На думку переважної частини сучасних вчених, праатьківщина людства розташовувалась у:

- а) Південно-Східній Азії;
- б) Східній Африці;
- в) Сибіру.

14. Гіпотезу про сибірську праатьківщину людства висунув:

- а) Микола Чебоксаров;
- б) Валерій Алексєєв;
- в) Юрій Молчанов.

15. Людина створена вищою надприродною істотою за теорією:

- а) креаціонізму;
- б) дарвінізму;
- в) глобального еволюціонізму;
- г) мутаціонізму.

16. Зазначте, яку назву має найдавніша у світі археологічна культура:

- а) олдувайська, або олдованська;
- б) ашельська;
- в) мустьєрська.

17. Вперше обґрунтував теорію природного відбору:

- а) Геккель;
- б) Енгельс;
- в) Ламарк;
- г) Дарвін.

18. Основною причиною еволюції предків людини Г. Вейнерт вважав:

- а) зміну кліматичних умов;

- б) прагнення до самовдосконалення;
- в) втручання Бога;
- г) зміна фауністичних комплексів.

19. Найближчими до людини приматами є:

- а) шимпанзе;
- б) горила;
- в) павіан;
- г) орангутанг;
- д) лемур;
- е) гверца.

20. Найпримітивніші сучасні примати, яких за їх примітивність навіть часто виключають з даного ряду, це:

- а) лемури;
- б) довгоп'яти;
- в) тупайї;
- г) плезіадопіси.

21. Шимпанзе не можуть говорити, тому що:

- а) їх мозок дуже примітивний;
- б) вони примати;
- в) в них немає мислення;
- г) їх голосовий апарат морфологічно не пристосований до мови.

22. Визначте, чи правильне судження, що шимпанзе використовують знаряддя праці:

- а) так;
- б) ні.

23. Визначте, чи правильне судження, що людина належить до ряду вузьконосих мавп:

- а) так;
- б) ні.

24. За концепцією О. Лавджоя прямоходіння виникло через:

- а) похолодання, яке призвело до зменшення площі тропічних лісів;
- б) вихід у савану, де гомініди встали на дві ноги, щоб дивитися поверх високої трави;
- в) подовження періоду дитинства та необхідності догляду за потомством;
- г) необхідність вивільнення рук для трудової діяльності.

25. Найбільш вірогідною прабатьківщиною перших прямоходячих гомінід є:

- а) Австралія;
- б) Азія;
- в) Африка;
- 4) Європа.

26. Гомінідна тріада включає:

- а) прямоходіння;
- б) маленькі клики;
- в) трудовий п'ясток;
- 4) великий мозок;
- 5) відсутність хвосту.

27. До ранніх Ното — належить:

- а) “Людина уміла”;
- б) “Людина працююча”;
- в) “Людина прямоходяча”.

28. Зазначте, хто з еволюційних попередників сучасних людей був творцем олдувайської, або олдованської, культури:

- а) гомо хабіліси;
- б) пітекантропи;
- в) неандертальці.

29. Гомо хабілісам був властивий такий середній об'єм мозку:

- а) близько 500 см³;
- б) близько 750 см³;
- в) близько 900 см³.

30. Е. Дюбуа виявив кісткові рештки пітекантропів у:

- а) Європі;
- б) Південній Африці;
- в) Південно-Східній Азії.

31. Вперше виявили кісткові рештки синантропів у:

- а) печері Драхенлох (Швейцарія);
- б) печері Сванткранс (Південна Африка);
- в) печері Чжоукоудянь (Китай).

32. Наскельне мистецтво з'явилося:

- а) приблизно 800 тис. років тому з виникненням архантропів;
- б) приблизно 300 тис. років тому з виникненням палеоантропів;

- в) приблизно 65 тис. років тому неандертальців Європи;
- г) приблизно 40 тис. років тому з появою "Homo sapiens".

33. Архантропам був властивий такий середній об'єм мозку:

- а) близько 700 см³;
- б) близько 1000 см³;
- в) близько 1400 см³.

34. На теренах Європи з'явилися перші люди:

- а) близько 1 млн років тому;
- б) близько 300 тис. років тому;
- в) близько 40 — 35 тис. років тому.

35. Так звані класичні неандертальці мешкали в:

- а) Азії;
- б) Європі;
- в) Африці.

36. Зазначте, яким був середній зріст "класичних" неандертальців:

- а) 145 — 146 см;
- б) 155 — 156 см;
- в) 165 — 166 см.

37. Кісткові рештки так званих прогресивних неандертальців виявили:

- а) у Західній Європі;
- б) на Близькому Сході;
- в) в Африці.

38. Культура верхнього палеоліту належить:

- а) австралопітекам;
- б) пітекантропам;
- в) неандертальцям;
- г) кроманьйонцям.

39. Згідно концепції моноцентризму, людина сучасного фізичного типу виникла в:

- а) одному досить обмеженому регіоні земної кулі;
- б) декількох регіонах планети;
- в) двох основних регіонах земної кулі;
- г) одному, але доволі широкому регіоні.

40. Вказати, на якому материку виник вид людини сучасного фізичного типу:

- а) Африка;
- б) Америка;
- в) Азія;
- г) Європа.

41. В чому найбільша відмінність людини сучасного фізичного типу від людей, що жили 40 тис. років тому:

- а) округла потилиця;
- б) прямоходіння, маленькі клики, великий мозок;
- в) мова, поява мистецтва, релігії, значне ускладнення поведінки.

42. Середній об'єм мозку сучасної людини становить:

- а) близько 1000 см³;
- б) близько 1450 см³;
- в) близько 1800 см³.

43. Визначити, за якою концепції всі люди належать до одного виду, а відмінності між ними дозволяють виділити лише різновиди, що виникли через різницю зовнішніх умов та історії:

- а) полігенізм;
- б) антропогенез;
- в) моногенізм;
- г) расогенез.

44. Скажіть, чи може популяція бути поліетнічною:

- а) так;
- б) ні.

45. Місцезнаходження найдавнішої археологічної пам'ятки на території України:

- а) Закарпаття;
- б) Крим;
- в) Нижнє Подніпров'я.

46. Носіям дніпро-донецької археологічної культури був притаманний такий антропологічний тип:

- а) давньосередземноморський;
- б) протоевропеїдний;
- в) монголоїдний.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Сутність поняття “антропогенез”.
2. Зв’язок антропогенезу з іншими науками.
3. Загальні уявлення про основні методи антропологічних досліджень.
4. Історія виникнення та розвитку антропологічних теорій.
5. Уявлення про походження та місце людини в світі в античні часи.
6. Антропологічні ідеї епохи середньовіччя.
7. Провідні теорії виникнення людини.
8. Співвідношення релігійних, філософських та біологічних концепцій походження людини.
9. Порівняльна характеристика людини, гомініда та примата.
10. Викопні і сучасні людиноподібні мавпи.
11. Еволюція приматів.
12. Гіпотези місцезнаходження прабатьківщини людства (африканська, південноазійська, сибірська).
13. Риси будови людини, спільні із хребетними.
14. Риси будови людини, спільні із ссавцями.
15. Риси будови людини, спільні із приматами.
16. Риси людини, відмінні від приматів.
17. Основні етапи антропогенезу.
18. Шкала еволюції людини.
19. Австралопітеки як безпосередні представники людства.
20. Спосіб життя, знаряддя праці, можливий розвиток мови у *Homo erectus*.
21. Загальна характеристика австралопітека із Афара, австралопітека африканського, австралопітека могутнього, австралопітека Бойса.
22. Людина уміла. Ранні сліди матеріальної культури.
23. Філогенія гомінід.
24. Неандерталець як вінець творіння еволюційного процесу.
25. Зачатки духовного життя людства.
26. Особливості співіснування неандертальців і кроманьйонців.
27. Перша глобальна війна.
28. Кроманьйонець: поява і розселення, зовнішній вигляд, суспільний устрій і спосіб життя.
29. Зародження первісного мистецтва.
30. Теорії антропогенезу.

31. Загальна характеристика креаціонізму.
32. Особливості еволюціонізму.
33. Загальна характеристика еволюційних теорій.
34. Еволюційна теорія Ж. Б. Ламарка.
35. Класифікація роду *Homo* за Карлом Ліннеєм.
36. Сутність еволюційної теорії Ч. Дарвіна.
37. Трудова теорія Ф. Енгельса.
38. Синтетична теорія еволюції.
39. Теорія двох стрибків.
40. Космізм та його характеристика.
41. Теорія Л. Болька та її характеристика.
42. Загальна характеристика моноцентризму та поліцентризму.
43. Гіпотеза широкого моноцентризму (Я. Я. Рогінський).
44. Відбір за “генами альтруїзму” (Дж. Б. С. Холдейн).
45. Основні гіпотези еволюції людини у період становлення *Homo sapiens*.
46. Фактори та критерії гомінізації.
47. Екологічні теорії гомінізації.
48. “Саванна”, радіаційна гіпотеза гомінізації.
49. “Водяні” гіпотези гомінізації.
50. Гіпотези походження людини.
51. Соціальні аспекти походження людини.
52. Екологічні і філогенетичні детермінанти організації спільнот людиноподібних мавп.
53. Морфо- і соціогенез.
54. Соціальні тварини.
55. Рівні соціальної еволюції.
56. Долюдська спільнота як передумова розвитку соціальної групи.
57. Виникнення шлюбних стосунків.
58. Організація влади у первісних людей.
59. Еволюція групового розвитку пітекантропів.
60. Еволюція групового розвитку австралопітеків. Гаремні і материнсько-дитячі групи.
61. Людська спільнота: хронологічні рамки, соціальні критерії.
62. Виникнення соціальних норм.
63. Тотемізм та його характеристика.
64. Поняття “племені” та “роду”.
65. Первинні колективні форми колективної діяльності.
66. Виникнення мислення і мови.
67. Первинні види згуртованості.

68. Виникнення общинно-родового ладу.
69. Суперечливі питання антропосоціогенезу.
70. Відмінності між людиною і твариною.
71. Суперечності навколо ранніх етапів соціогенезу.
72. Майбуття еволюція людства.
73. Етапи розвитку психіки в процесі антропогенезу.
74. Забруднення атмосфери, глобальні зміни компонентів середовища як негативні еволюційні фактори.
75. Сутність поняття “гомінідна тріада”.
76. Послідовність виникнення біологічних та поведінкових особливостей сучасної людини.
77. Як можна дослідити поведінку первісних людей?
78. Чим поведінка сучасної людини відрізняється від поведінки людей ранніх етапів розвитку.
79. Методи визначення статі та віку людини за її кістковими рештками.
80. Визначальні риси людини, завдяки яким вона займає панівне становище в природі за Аристотелем.
81. Антропологічні погляди Т. Гекслі та Е. Геккеля.
82. Розвиток ідей походження людини в Україні.
83. Дріопітеки, проконсули, рамапітеки.
84. Гіпотетичний пращур гомінідів: спільне та відмінне.
85. Чинники антропогенезу.
86. Рушійні сили антропогенезу.
87. Давні люди на території сучасної України.
88. Роль полювання в процесі розвитку людини.
89. Етапи розвитку суспільства.
90. Громада як форма організації людей верхньопалеолітичної доби.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Алексеев В. П.* Историческая антропология и этногенез. — М.: Наука, 1989.
2. *Антропология на пороге III тысячелетия.* — М., 2003. — Т. 1, 2.
3. *Антропология: Хрестоматия: Учеб. пособие / Л. Б. Тарханов, Т. Е. Россоломо, И. А. Московина-Тарханова.* — М.; Воронеж, 2002.
4. *Бунак В. В.* Род Номо, его возникновение и последующая эволюция. — М.: Наука, 1980.

5. *Зубов А. А.* Палеоантропологическая родословная человека. — М.: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.
6. *Расы и общество.* — М.: Наука, 1982.
7. *Рогинский Я. Я., Левин М. Г.* Основы антропологии. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1955.
8. *Сегеда С.* Основы антропологии. — К.: Либідь, 1995.
9. *Сегеда С.* Антропология. — К.: Либідь, 2001.
10. *Столяренко В. Е.* Антропология — системная наука о человеке: Учеб. пособие / В. Е. Столяренко, Л. Д. Столяренко. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ростов н/Д: Феникс, 2004.
11. *Тегако Л.* Антропология: Учеб. пособие / Л. Тегако, Е. Кметинский. — М.: Новое знание, 2004. — 400 с.
12. *Хомутов А. Е.* Антропология. — Ростов н/Д: Феникс, 2003.
13. *Хрисанфова Е. Н., Перевожчиков И. В.* Антропология. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1991.

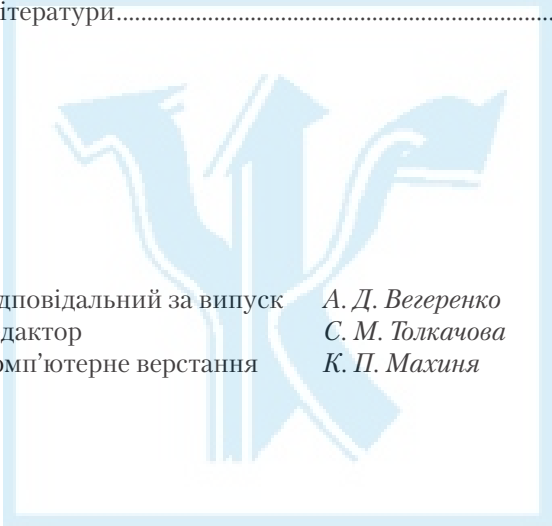
Додаткова

14. *Алексеев В. П.* Становление человечества. — М.: Изд-во полит. лит., 1984.
15. *Алексеев В. П.* Географические очаги формирования человеческих рас. — М.: Мысль, 1985.
16. *Алексеев В. П., Дебец Г. Ф.* Краниометрия: Методика антропологических исследований. — М.: Наука, 1964.
17. *Алексеева Т. И.* Географическая среда и биология человека. — М.: Мысль, 1973.
18. *Вишневский Б. Н.* Естественная история человека (Очерк истории развития антропологии) // Вселенная и человечество. — Л., 1928. — Кн. 6.
19. *Восточные славяне.* Антропология и этническая история. — М.: Науч. мир, 1999.
20. *Герасимов М. М.* Восстановление лица по черепу (современный и ископаемый человек) // Тр. Ин-та этнографии АН СССР. Нов. серия. — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — Т. 28.
21. *Гинзбург В. В.* Элементы антропологии для медиков. — Л.: Гос. изд-во мед. лит., 1963.
22. *Гладкова Т. С.* Кожные узоры кисти и стопы обезьяны и человека. — М.: Наука, 1966.
23. *Данилова Е. И.* Гематологическая типология и вопросы этногенеза украинского народа. — К., 1971.

24. *Джохансон Д., Иди М.* Люси: Истоки рода человеческого. — М., 1984.
25. *Дубинин Н. П., Шевченко Ю. Г.* Некоторые вопросы биосоциальной природы человека. — М.: Наука, 1976.
26. *Дяченко В. Д.* Антропологічний склад українського народу. — К.: Наук. думка, 1965.
27. *Зубов В. В.* Одонтология: Методика антропологических исследований. — М.: Наука, 1968.
28. *Елинек Я.* Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. — Прага: Артга, 1982.
29. *Костебл Дж.* Неандертальцы. — М.: Мир, 1978.
30. *Левонтин Р.* Человеческая индивидуальность: наследственность и среда. — М.: Издат. группа "Прогресс-Универс", 1993.
31. *Морфология человека: Учеб. пособие / Под ред. Б. А. Никитюка и В. П. Чтецова.* — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1983.
32. *Сегеда С.,* Антропологічний склад населення трипільської культури // Персонал. — 2004. — № 11. — С.32–34.
33. *Сегеда С.,* Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. — 256 с.
34. *Семенов С. А.* Развитие техники в каменном веке. — Л., 1968.
35. *Тегакко Л. И., Саливон И. И.* Основы современной антропологии. — Минск: Университетское, 1989.
36. *Туриніна О. Л.* Порівняльна психологія: Навч. посіб. / О. Л. Туриніна, Л. З. Сердюк. — К.: МАУП, 2005. — 228 с.
37. *Уайт Э., Браун Д.* Первые люди. — М.: Мир, 1978.
38. *Халдеева Н. И.* Антропозстетика. Опыт антропологических исследований. — М.: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.
39. *Харрисон Дж., Уайнер Дж., Теннер Дж и др.* Биология человека. — М., 1979.
40. *Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А.* Народы, расы, культуры. — М.: Наука, 1971.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Тематичний план дисципліни “Основи антропогенезу”..	4
Методичне забезпечення самостійної роботи.....	5
Плани семінарських занять	22
Тестові завдання.....	24
Питання для самоконтролю	30
Список літератури.....	33

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *С. М. Толкачова*
Комп'ютерне верстання *К. П. Махія*

МАУП

Зам. № ВКЦ-3721

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП